

कोमल कवितासङ्ग्रह

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस, नेपाली
विभागको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको
दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

सिर्जना- पत्र

प्रस्तोता

कपिलदेव भट्टराई
रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस
प्रदर्शनीमार्ग, काठमाडौं

२०७१

कोमल कवितासङ्ग्रह

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस, नेपाली
विभागको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको
दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

सिर्जना- पत्र

प्रस्तोता

कपिलदेव भट्टराई
रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस
प्रदर्शनीमार्ग, काठमाडौं
२०७१

कृतज्ञता ज्ञापन

‘कोमल कवितासंग्रह’ शीर्षकको प्रस्तुत सिर्जनापत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, स्नातकोत्तर तह, द्वितीय वर्षको नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि मैले रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पसका सह प्राध्यापक श्री तुलसीमान श्रेष्ठज्यूको निर्देशनमा तयार पारेको हुँ ।

सिर्जना पत्रका रूपमा कविता लेखनलाई स्वीकृति प्रदान गर्नुका साथै लेखनका क्रममा आइपरेका हरेक समस्याहरूको समुचित समाधान गरी अभिभावकीय भूमिका निर्वाह गर्नुहुने निर्देशकज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । यसैगरी सिर्जना पत्र तयारीका क्रममा आवश्यक सल्लाह र सुभाषा दिनुहुने सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति हृदयतः कृतज्ञ छु ।

बाल्यकालदेखि नै लेख विद्याक्षेत्रमा लाग्न उत्प्रेरणा दिनुहुने आदरणीय पितामही भगवती उपाध्याय भट्टराई, श्रद्धेय पिता श्री भङ्गनाथ उपाध्याय भट्टराई तथा ममतामयी माता श्री मीनकुमारी उपाध्यायप्रति विशेष अनुगृहीत छु । त्यस्तै यस कार्यमा हृदयतः सहयोग गर्ने सम्पूर्ण बन्धुबान्धव, इष्टमित्रप्रति सदैव आभारी छु ।

यस सिर्जनापत्रको टङ्कण कार्यका लागि सुसाङ्ख्य यन्त्र समेत प्रदान गरी विशेष सहयोग गर्नुहुने आचार्य श्री कपिलदेव सुवेदी तथा जयन्ती सुवेदी प्रति विशेष कृतज्ञ छु । त्यसैगरी प्रस्तुत सिर्जनापत्रलाई यो अवस्थासम्म ल्याइपुऱ्याउन महत्त्वपूर्ण सहयोग गर्नुहुने आदरणीय शान्ति सुवेदी, कमल सुवेदी, उपेन्द्रप्रसाद भट्टराई, जयन्ती भट्टराई, पुरुषोत्तम भट्टराई, शर्मिला भट्टराई, अम्बिका भट्टराई, नरोत्तम भट्टराई, श्रीहरि भट्टराई, हिमालय भट्टराई, उद्धवप्रसाद भट्टराई र जगन्नाथ रेग्मी प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । त्यस्तै विशेषरूपमा यो लेखन कार्यमा सहज वातावरण मिलाई उत्प्रेरित गर्नुहुने मित्रहरू शुभाङ्ग, सदृश, अदिति, उपमा, प्राञ्जली, सुव्रत, उपासना, प्रेक्षा, उज्ज्वल, प्रशान्ता, प्रभा, हरिलाल, शान्ता, बिन्दु, रवि, गोविन्द र शिवराज लामिछाने प्रति हार्दिक धन्यवाद दिँदै आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा प्रत्यक्ष र परोक्ष रूपमा सहयोग गर्ने सहयोगी हात र मनलाई सम्झँदै समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस नेपाली शिक्षण विभाग समक्ष यो सिर्जना पत्र प्रस्तुत गर्दछु ।

परीक्षा क्रमाङ्क— ४०००४०(२०६६)

त्रि.वि. दर्ता नं—६-३-४०-२००९-२००७

क्या.द.नं.—७८/०६४

मिति—२०७१ चैत्र ३०

.....

कपिलदेवभट्टराई

रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस

प्रदर्शनीमार्ग, काठमाडौं

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस
प्रदर्शनीमार्ग, काठमाडौं

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पसका छात्र कपिलदेव भट्टराईले त्रि.वि. स्नातकोत्तर (एम. ए.) तह नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनको लागि प्रस्तुत गर्नुभएको 'कोमल कवितासङ्ग्रह' शीर्षकको सिर्जना पत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

.....
तुलसीमान श्रेष्ठ

सह-प्राध्यापक

सिर्जना निर्देशक

.....
तुलसीप्रसाद गौतम

उप-प्राध्यापक

बाह्य परीक्षक

.....
भगवानचन्द्र उपाध्याय ज्ञवाली

उप-प्राध्यापक

विभागीय प्रमुख

मिति-२०७२ जेष्ठ २८

निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पसका नेपाली विषयका छात्र कपिलदेव भट्टराईले त्रि.वि. स्नातकोत्तर (एम. ए.) तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनको लागि प्रस्तुत गर्नुभएको 'कोमल कवितासङ्ग्रह' शीर्षकको सिर्जना पत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस सिर्जनापत्रबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र यस सिर्जनापत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस नेपाली विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

.....

तुलसीमान श्रेष्ठ

सह-प्राध्यापक

सिर्जना निर्देशक

मिति-२०७१ चैत्र

विषयसूची

शीर्षक	पृष्ठ संख्या
मुख पृष्ठ	
स्वीकृति पत्र	
निर्देशकको मन्तव्य	
कृतज्ञता ज्ञापन	
विषयसूची	

प्रथम परिच्छेद

सिर्जनाको परिचय

१.१. विषयपरिचय	१
१.२. सिर्जनासमस्याकथन	२
१.३. सिर्जनाको उद्देश्य	२
१.४. अध्ययनको औचित्य	२
१.५. सिर्जनाविधि	३
१.६. शोधको सम्भावित रूपरेखा	३

द्वितीय परिच्छेद

कविताको सैद्धान्तिक स्वरूप

२.१ सिर्जनात्मक लेखनमा प्रवेश र अध्ययनविधि	४
२.२ कविताको स्वरूप	४
२.३ सिर्जनात्मक लेखनसम्बन्धी अध्ययन	७
२.४ कविता सिद्धान्तसम्बन्धी अध्ययन	९
२.४.१ पूर्वीय परम्परामा कविता/काव्य	९
२.४.२ पाश्चात्य परम्परामा कविता /काव्य	१०
२.४.३ कविताको परिभाषा	११
२.४.३.१ कवितासम्बन्धी पौरस्त्य परिभाषा	१२
२.४.३.२ कवितासम्बन्धी पाश्चात्य मान्यता	१५
२.२.३.३. कविता सम्बन्धमा नेपाली चिन्तकका मान्यता	१९

२.२.४. पौरस्त्य तथा पाश्चात्य चिन्तकका दृष्टिमा कविता सिद्धान्त	२१
२.२.४.१. कविता सिद्धान्तसम्बन्धी पूर्वीय मत	२२
२.२.४.२. कवितासिद्धान्तसम्बन्धी पाश्चात्य मान्यता	२७
२.३. कविताको विधागत स्वरूप तथा आयाम	३२
२.३.१ लघुतम रूप	३९
२.३.२ लघु रूप	४०
२.३.३ मझौला रूप (खण्डकाव्य)	४०
२.३.४. बृहत् रूप (महाकाव्य)	४१
२.३.५ बृहत्तर रूप (आर्ष महाकाव्य)	४२

तृतीय परिच्छेद कविताका तत्त्वहरू

३.१ कविताका तत्त्वहरू	४३
३.१.१. शीर्षक र संरचना	४४
३.१.२. विषयवस्तु तथा भावविधान	४५
३.१.३. छन्द तथा लयविधान	४८
३.१.४. बिम्ब-प्रतीक तथा अलङ्कारविधान	५०
३.१.५. भाषाशैली	५३
३.२. शास्त्रीय छन्दको उत्पत्ति	५५
३.३. शास्त्रीय छन्द प्रयोगको सर्वेक्षण	५६
३.३.१. छन्दसम्बन्धी शास्त्रीय ग्रन्थ र भावानुकूल छन्दप्रयोगको परम्परा	५८
३.३.२. नेपाली वाङ्मय क्षेत्रमा वर्णमात्रिक छन्दप्रयोग	६०
३.३.३. नेपाली कवितामा वर्णमात्रिक छन्दप्रयोगको परम्परा	६३
३.३.४. आधुनिक कालमा छन्दोबद्ध कविताको अवस्था	६८

चतुर्थ परिच्छेद

प्रतिनिधि नेपाली कवि र तिनका प्रतिनिधि कविताको विश्लेषण

४.१. परिचय	७१
------------	----

४.२. भानुभक्त आचार्य (१८७१-१९२५)	७२
४.२.१. कान्तिपुरी नगरी कविताको विश्लेषण	७३
४.३. शम्भुप्रसाद ढुङ्गेल (वि.सं.१९४६-१९८६)	७८
४.३.१. प्रेमको उपहार कविताको विश्लेषण	८०
४.४. लेखनाथ पौड्याल (वि.सं. १९४१-२०२२)	८५
४.४.१. कोपिलालाई आश्वासन कविताको विश्लेषण	८५
४.५. महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा (वि.सं.१९६६-२०१६)	९१
४.५.१. गरीब कविताको विश्लेषण	९३
४.६. माधवप्रसाद घिमिरे (वि.सं.१९७६)	१०१
४.६.१. वैशाख कविताको विश्लेषण	१०३
४.७. कवि कृष्णप्रसाद भट्टराई (२०१५)	१११
४.७.१. चेलीलाई अन्माउन लाग्दा कविताको विश्लेषण	११२

पञ्चम परिच्छेद
कोमल कविता सङ्ग्रह

५.१. लालीगुराँस	११९
५.२. वसन्त समागम	१२१
५.३. वसन्तको शुभकामना	१२३
५.४. नववर्षको शुभकामना	१२५
५.५. विद्यार्थी	१२७
५.६. धुम्मिएको रात प्रति	१२९
५.७. आदिकवि भानुभक्तप्रति	१३१
५.८. हिमालले कर्मठ पो बनायो	१३४
५.९. जुनकिरी	१३७
५.१०. परिस्थिति	१३८
५.११. नयाँ नेपाल	१३९
५.१२. पानी	१४१
५.१३. शरद-समागम	१४३

५.१४. विजयादशमीको शुभकामना	१४५
५.१५. क्षणिक -तन	१४६
५.१६. सहिद	१४८
५.१७. मकवानपुर गढी	१५०
५.१८. ग्रहगति	१५३
५.१९. हुस्सु	१५५
५.२०. शीर्षक	१५७
५.२१. दृष्टि	१५९
५.२२. चौतारी	१६१
५.२३. स्वप्न बँगैचा	१६३
५.२४. कवि र कविता	१६५
५.२५. कवि-पुतली संवाद	१६७

षष्ठ परिच्छेद

नव सिर्जित कविताबारे आत्मधारणा

६.१. लालीगुराँस	१७४
६.२. वसन्त समागम	१७४
६.३. वसन्तको शुभकामना	१७५
६.४. नववर्षको शुभकामना	१७५
६.५. विद्यार्थी	१७६
६.६. धुम्माएको रातप्रति	१७६
६.७. आदिकवि भानुभक्तप्रति	१७६
६.८. हिमालले कर्मठ पो बनायो	१७७
६.९. जुनकिरी	१७७
६.१०. परिस्थिति	१७८
६.११. नयाँ नेपाल	१७८
६.१२. पानी	१७९
६.१३. शरद-समागम	१७९

६.१४. विजयादशमीको शुभकामना	१८०
६.१५ 'क्षणिक-तन'	१८०
६.१६. सहिद	१८१
६.१७. मकवानपुर गढी	१८१
६.१८. ग्रहगति	१८२
६.१९. हुस्सु	१८३
६.२०. शीर्षक	१८३
६.२१. दृष्टि	१८४
६.२२. चौतारी	१८४
६.२३. स्वप्न बगैँचा	१८५
६.२४. कवि र कविता	१८५
६.२५. कवि पुतली संवाद	१८६

सप्तम परिच्छेद

सिर्जनात्मक लेखनको सारांश तथा निष्कर्ष	१८८
सन्दर्भग्रन्थसूची	१९१